

Hónapló

Dalos György

Tirana tizennégy év múlva, Gorbacsov

Berlin, 2022. szeptember 12.

Talán emlékszik még rá az olvasó, hogy Kutaisziban A.-val tett májusi kirándulásom vegyes érzelmeket keltett bennem (*Mozgó Világ*, 2002/6). Megmaradt azonban elvágyódásunk a Covidból és még inkább az ukrain háborús hírektől. Mint említettem, a grúziai fapados kaland egyik céliránya az orosz és szovjet emlékrétegek felfedezése volt, s éppen ebbéli igyekezetünk járt kudarccal. Újabb stratégiai célkitűzésünk viszont olyan helyszínre irányult, amely egész más nosztalgiákat elégít ki. Vigyázó szemünket Tiranára vetettük, ahol utoljára 2008-ban jártunk, s fölöttébb elégedettek voltunk a látottakkal. Maga a város szegényes képet nyújtott, üzleti életét leginkább a Zogu király sugárúton egymásba érő olasz turkálók jellemezték, ám a parkok sokasága és a mediterrán nyüzsgés határozottan tetszett, s a konyha már akkor is kitűnő volt. Olcsó és jó szállodát akkor nehezen találtunk, s így egy városszéli fizetővendég-szobában kötöttünk ki barátságos családnál, messze a városközponttól. Busszal mentünk és jöttünk, zömmel Baden-Württemberg tartomány által ajándékozott helyközi járművekkel, amelyekről még a járatok eredeti elnevezését sem távolították el, mintha nap mint nap Heilbronn és Stuttgart között furikázták volna az utasokat.

A 2022-es nyári Tirana látványos meglepetése a számos új magas épület volt, amelyek a négyszázévezres fővárosnak már-már metropoliszjelleggel kölcsönöznek. A Zogu király sugárutat és általában a Szkander bég teret körülvevő városmagot már nem a kis üzletek, hanem a vásárlókkal teli szupermarketek, plázák és csillogó-villogó butikok uralják. A kínálat, legalább az árcédulák felirataiból ítélve, zömmel külföldi, bár az olasz fölényt egyre inkább a török és a kínai eredet váltja fel. A főútvonalakon az albán nyelvű feliratokkal vetekednek az angol nyelvűek. A nyugatias, kirívó gazdagság, az úthálózatot próbára tevő hatalmas kocsisor láttán az emberben önkéntelenül felvetődik a kérdés: ki fedezi ezt a jólétet, és miből él az egyszerű albán fogyasztó? A havi nettó átlagjövedelem 356 euró, fele a magyarországinak. Viszonylag olcsó, négycsillagos szállodánk ötpercenyre helyezkedett el a városközponttól a diplomatanegyedben, amelynek tömeges megrohamozása 1990 tavaszán megrendítette a negyvenöt éve uralmon lévő despotikus rezsimet. A hotel épülete tizennégy emeletes, de ebből minden jel szerint csak két vagy három szintet használnak, a többi magánlakás. Nyolcadik emeleti szobánk erkélyéről letekintve este tizennégy óráig néztük a városi nyüzsgést, ám azt is megfigyelhettük, hogy a díszvilágítás a városnak csak azt a részét ragyogja be, amely az Albán Királyság időszakában épült.

Arra a régen volt, tán sose volt világra néhány újabb épület is emlékeztet, főként mecsetek és templomok, amelyekkel a „világ első ateista államaként” henegeő népköztársaság rombolásait igyekeznek helyrehozni. Több nagy középület falán tábla tudatja, hogy mi célt szolgált ez vagy az a minisztériumi vagy hivatali székház a kérészéletű demokrácia, majd a királyság idején. Ugyanígy utcai emléktáblák sokasága utal a nemzeti hagyományra s a 19. és 20. század kulturális nagyságaira. A városi parknak Amerikába vagy Kanadába szakadt jómódú albánok adományoztak padokat – ajándékozó kedvükről zománctábla tanúskodik. A történeti múzeumban az Oszmán Birodalom elleni harc dominál, de néhány filmkocka erejéig tanúi lehetünk Zogu király és Apponyi Geraldine grófnő esküvőjének is. A kommunista kőkorszakot Tiranában, a csúszdának használt egykori Hodzsa-mauzóleumon kívül a diktátor villája képviseli, amely azonban zárt terület, lévén a kormány vendégháza. Maga a rémes Enver Hodzsa négy évtizeddel halála után idegenforgalmi árucikké lett. Legtöbbször a szuvenírboltokban árusított bögréken láttam viszont. Egy délelőtt átrándultunk a városszéli buszpályaudvarról a közeli Krujába. Ebben a tízezer lakosú, nagy múltú kisvárosban a tiranai csillogásnak már nyoma sincs – a főtér egyetlen ékessége George Bush amerikai elnök 2008-ban felállított mellszobra, amelyet 2007-es látogatása emlékére emeltek. Újabb buszra szállva jutottunk el a környező hegycsúcson álló Szkander bég múzeumba. Az ottani bazársoron is visszaköszönt az Enver Hodzsát ábrázoló bögre, míg más csészéken és poharakon Szkander bég, valamint az albán származású Nobel-békedíjas Szent Teréz, itteni közkeletű nevén Nënë Tereza szerepelt.

Apropó, Nobel-díj: 2008-hoz képest egyedülálló groteszk élményként könyvelhettem el Ismail Kadare Nobel-díjra jelölt író lakásmúzeumának megtekintését. Tudomásom szerint élő szerzőnek hasonló dicsőségben még nem volt része. Kadare *A halott hadsereg tábornoka* (1963) című regényével robbant be a köztudatba és vált egyszeriben nemzetközi hírűvé. A filmváltozat főszerepét Marcello Mastroianni játszotta. Műveit olvasva rendkívüli ábrázoló erejével lenyűgözött, s megértettem, mi érdeke fűződött a diktatúrának s magának a diktátornak e rendhagyó tehetség támogatásához, viszonylag szabad utazgatásához és a szocreál tornagyakorlatok alóli felmentéséhez. Hodzsa, hogy úgy mondjam, emberkorában, Zogu idején Párizsban és a Brüsszelben végezte tanulmányait, s az ottani albán királyi konzulátus titkáraként működött. Franciás műveltségének rögeszmés politikai naplói is őrzik a nyomát. Tisztában volt vele, hogy ezzel a szkipetár García Márquezzel tudni kell bánni, és Kadare belesimult az „udvari” kultúrába, noha olykor sajtótámadásokat is el kellett viselnie, és kényesebb könyvei késéssel jelentek meg. Világhíre jóvoltából a rezsím azt is eltúrta, hogy a párthoz intézett magánlevelekben szóvá tegye a hatósági önkényt és a titkosrendőrség aljaskodását. Mi több: tiltakozásul 1990 őszén Párizsba költözött. Ily módon az új, demokratikus rendszernek is hőse, a kommunizmusnak kíméletlen, bár utólagos ostorozója lett, s kultusza ezzel a múzeummal érte el tetőfokát. A mára lerobbant kockaház háromszobás lakásában kiállított tárgyi anyag könyvekből, kéziratokból, az írói munka kellékeiből és fotókból áll, amelyek

az írók leginkább pályájának dicsőséges pillanataiban ábrázolják. A Hodzsával közös felvételeket a kurátorok tapintatosan mellőzték.

A tiranai kirándulás utolsó napján a leginkább az utcai kávéházakban felállított televíziók nagy méretű képernyőiről egyszer csak Mihail Gorbacsov nézett rám, fiatalosan, acélos tekintettel, homlokán a médiacsalogató tűzfolttal, amelynek szolgálai kiretusálását 1985-ben ő maga állította le. Nem kellett abban nyelvtudás ahhoz, hogy kitaláljam: a peresztrojka és a glasznoszty atyja távozott 91 évesen a világból, amelynek addigi rendjét az általa elindított reformok változtatták meg, milliók életére, köztük az enyémre is kihatva. Természetesen nem gondolta, nem is gondolhatta, hogy jó szándékú kezdeményezése nyomán az Internacionálé soraival szólva „a Föld fog sarkából kidőlni”. Közepes vidéki káderként került „fel” Moszkvába, ám az átlag apparatcsikoktól abban különbözött, hogy fanatizmus és ideológiai telítettség nélkül látta a világot, és a merev arcú, szószegény pártelithez képest kommunikatív (ahogy akkori káderlapja körülírta: „fúrge nyelvű”) volt. A kiöregedett és tehetetlen, látványosan kihaló főtitkárok után már megjelenésével is várakozásokat ébresztett, és első lépésével, az Európában állomásozó szovjet rakéták kivonásával, a hidegháborúba befáradt nyugati világ bálványa lett.

Most, hogy az 1991-ben bekövetkezett politikai halálát a biológiai exitus követte, hihetetlenül groteszk helyzet állt elő pusztán abból a kulturális hagyományból eredően, hogy a holtakat el kell temetni. Államférfi esetében ez hivatalos szertartás szokott lenni, amelyre elvben államférfiak tömegét illik meghívni – így volt ez Gorbacsov elődjének, a mára tökéletesen elfelejtett Csernyenkónak a temetésén is. Putyin elnök azonban ezt a gesztust megtagadta Gorbacsovtól, amiben a kicsinyes vetélkedésen túl politikai megfontolása is szerepet játszhatott. Egyfelől attól kellett tartania, hogy a Nyugaton békeszerzőként körülrajongott szovjet államfőt olyan pillanatban ünneplik, amikor ő maga háborús tevékenységet folytat. Másfelől pedig az adott helyzetben nem rendezhetett meg a koporsó körül informális csúcstalálkozókat. Így azután a temetés családi keretben zajlott, Gorbacsov hamvai nem kerültek a Kreml falába, s Putyin is beérte azzal, hogy a kórházban meghajolt a ravatal előtt. Hogy a világ más vezetői miért nem követték magángyászolókként a példáját, arra több magyarázat is lehetséges, és 2047-ben a levéltárak anyagából talán többet fogunk megtudni indítékaikról. Egy kivételt azonban már ma is értelmezhetőnek tartok: Orbán Viktor moszkvai megjelenését. Jóllehet, a kegyeleti aktusban semmi kifogásolnivalót nem találhatunk, mégsem hiszem, hogy nála egy nehéz gyászmunka kezdetéről volna szó. Ennek a jelenlétnek igazi célja kivételeességében és médiaértékében rejlett: kétségtelenül azt a benyomást keltette, mintha a külföldi vezetők közül egyedül ő viselkedett volna az esemény rangjához illően. Mindazonáltal Ankarától Londonig nyilvános tiszteletadással áldoztak az elhunyt emlékének.

Jómagam annak idején meglehetősen szkeptikusan fogadtam Gorbacsov megjelenését a nagypolitika porondján. A Szovjetunióhoz való szoros kötődésem folytán – a hetvenes években rokonlátogatóban nyaranta megfordultam Moszkvában és vidéki városokban – éreztem a Birodalom lassú erózióját, és a „peresztrojka” vagy „glasznoszty” szóra mégsem dobbant meg a szívem.

Úgy gondoltam, hogy legfeljebb kozmetikai simításokról lehet szó. Igazából 1986 decemberében kezdtem hinni a gyökeres változásokban. Ekkor hívta fel a szovjet pártvezető az 1980-ban Gorkijba száműzött emberi jogi aktivistát, Andrej Szaharovot, és engedte vissza Moszkvába. Erre a gesztusra egyetlen elődje, sem Brezsnyev, sem Andropov, sem Csernyenko nem lett volna képes. Ma is úgy gondolom, hogy ez volt a „hic Rhodus – hic salta” pillanata. Maga az atomtudós kételkedve fogadta az engedményt, és más politikai foglyok szabadon bocsátását is szóba hozta a telefonbeszélgetésben. A Politbüro elég fagyosan fogadta Szaharov hirtelen rehabilitációját. Mihail Zimjanyin, a *Pravda* főszerkesztője még egy csípős kérdést is megengedett magának: „Legalább megköszönte?” Gorbacsov nem reagált, csak annyit jegyzett meg: „Különb problémákat is meg kell még oldanunk.”

Valljuk be: az operáció sikerült, a beteg meghalt. „Különb problémái” pedig a Gorbacsov utáni világnak is vannak. Legnagyobb baj, hogy a tömbkonfrontáció vége nem vezetett tartós békeállapothoz a földkerekségen. Ökológiai, gazdasági és kulturális veszélyhelyzetben élünk. Az új demokráciák sem váltották be, vagy ha igen, csak hellyel-közzel, a hozzájuk fűzött reményeket. Valaki azonban egyszer, negyven évvel ezelőtt mégiscsak megállította a fegyverkezési versenyt, és fenntartás nélkül oldotta fel egy első számú ellenségként kezelt ember számkivetését. Gorbacsov sok jót tett hazájával és az emberiséggel, de túl nagy hegyet kellett volna lehordania.

Hargitai Miklós

79

Pálmafák, napfény, nagykabát

Tegnap eltűntek a tengerpartról az emberek. Nem mindenki, csak a gyerekek meg a 60 év alattiak – az átlagéletkor nagyjából 40 évet nőtt egyetlen éjszaka alatt. A fűből szótt napernyők még kint vannak a fövényen, a nyugágyak is, de senki nem fekszik a póznára húzott óriás fűszoknyák árnyékában. Mi történt? Hát persze: itt a szeptember, Európa-szerte nyitnak az iskolák, a családosok mind hazautaztak. Mától hivatalosan is utószezon van. Kevesebb a vendég, kisebb a zaj, könnyebb parkolóhelyet és éttermi asztalt találni. Az időjárás mit sem tud a változásról: ugyanúgy 30 fok van, mint tegnap, a tenger is maradt 23 fokos, de mostantól mindezért jóval kevesebbet kell fizetni.

Kijjebb költöztünk a városból, szeptembertől a luxus is megfizethető. A luxus itt élő növényeket jelent az ablak előtt, és kilátást a tengerre. Jobbra a tenger, balra messze, a látóhatár szélén kopár hegyek. Közlebb domboldal agyagszínnű házakkal és néhány zöld terepfolttal: lehet füge, de lehet kaktusz is, ilyen távolságból nem látszik. Előttünk buja völgy, pálmacsoportokkal és valami hőségtűrő, hosszú tűjű fenyőfélével; akkora toboz terem rajta, hogy egyszobás panelba az is elmenne karácsonyfának (vagy hogy életközelibb legyen a példa, akár tíz percen át is ég a cserépkályhában). Botanikai szempontból ez füves szavanna, hiába vagyunk más égtájon: gypesztint, cserjeszint, lombkorona-

szint; a ritkásan álló fák között a fűben fehér kócsagok bóklásznak. Az ember szinte várja – mert az egész képnek olyan a hangulata –, mikor rebbennek fel egy elefánt vagy orrszarvú lába elől.

Itt nincs elefánt, se orrszarvú, ez nem az a kontinens. Pálmák viszont vannak bőven, több is, mint amit a közép-európai ember számon tud tartani. Messziről nézve a datolyapálmák a legszebbek (a plakátképekről ismert kókuszpálma errefelé még az elefántnál meg az orrszarvúnál is ritkább). Magas, egyenes, kissé zömök törzs, a korona formája olyan, mint egy jobban sikerült szökőkút, a levelek hóna alatt sárgállik a termés. De nőnek itt legyezőpálmák, cikáspálmák (otthon cserepes szobanövény, itt fácska lesz belőle; a nálunk szintén cserépben tartott jukkából meg egész erdő: néhány évente visszavágják, hogy ne akadjon bele a villanydrótba.) A pálmafa státusszimbólum, a beérkezés jelképe: akinek pálmator vezető a házához, az gazdag, akinek nincs a kertjében pálmafa, annak tíz esetből kilencben kertje sincs. A pálmák többsége invazív, betelepített vagy önként betelepült faj, de spontán (is) terjednek – a klíma tökéletes számukra, és most, hogy változik, az ő szempontjukból napról napra jobb lesz.

Reggel van, azaz helyi időszámítás szerint tíz óra. Hétkor még minden éjfelete, az első lilás csík fél nyolc körül jelenik meg a keleti látóhatáron. A tenger akkor válik el az égtől: az ég előbb lila lesz, aztán mélyvörös, majd rózsaszín. A tenger mindvégig mélykék marad. Aztán felkel a nap, és a fényvel együtt megélnékülnek a színek: a pálmák zöldek lesznek – ahány faj, annyiféle zöld –, a kócsagok hófehérek, a házak agyagsárgák. A kócsagok itt voltak már sötétben is, mintha a fűvön éjszakáznának – messzebről érkeznek amúgy, de már pirkadat előtt pozíciót foglalnak. A sirályok, a récék, a seregélyek és a többiek csak később jönnek, addigra a nyolc fehér kócsag leleget a termés javát. Már ha termésnek lehet nevezni a nedvességre odagyűlő férgeket, csigákat meg a rájuk vadászó hullóket és kételtűeket.

Elefánt és orrszarvú helyett fehér hátú golfautók poroszkálnak ide-oda a fűvön. Az ördög gondolta egyébként, hogy a golfpálya ilyen zajos hely. Kora reggel a fűnyíró traktorok rövidre vágják a gyepet. Minden reggel; mindig arra ébredünk. A kócsagokat pont annyira érdekli, mint a golfautók, vagy mint amennyire az elefántoktól és az orrszarvúaktól zavartatnák magukat: kellenül odébb sétálnak, mielőtt valamelyik fekete gumikerék rájuk taposna.

Örömmel mondanánk, hogy a németalföldi és skandináv milliomosok hét-köznapjait éljük vadászatva-koktélozgatva-golfozva, de egyrészt ezek itt németalföldi és skandináv kisnyugdíjasok, másrészt mi nem tartozunk közéjük, és erősen lefelé lógunk ki a mezőnyből. Ők az unalom ellen harcolnak, mi a munka frontján küzdünk. Ők Mercivel, Volvóval, Lexuszal vagy golfautóval járnak, mi egy öreg Opellal vagyunk, de azzal is inkább csak a heti nagybevásárlást intézzük, egyébként gyalog vagy kerékpárral közlekedünk. Ők a Maskomban vagy a Mercadonában vásárolnak, mi a Lidlben vagy az Aldiban, itt is. A kétféle életmódnak alig vannak találkozási pontjai. Egyszer beszélgettem egy hollanddal; az eladó kerékpárját néztem meg, de végül nem kötöttünk üzletet, mer nem volt hegyi fokozat a biciklin (Hollandiában nincsenek hegyek, csak „holland hegy” van, ami alatt a szelet értik az ottani

bringások). A Facebookon ismerkedtünk meg; „jó napot”-tal köszönt – addigra már megnézte a profilomat, tudta, hogy magyar vagyok. Mint kiderült, gyakorlatilag bárhol könnyebb összefutni vele, mint Hollandiában. Van itt is egy lakásuk, közel a tengerhez, itt pihenik ki az utazások fáradalmait. A papa operátor (gyakorlatilag gyári munkás) volt otthon, a mama csak akkor kezdett dolgozni, amikor már a kisebbik gyerek is felsős lett. Ahhoz, hogy az ő nyugdíjas életszínvonaluk látótávolságban legyen, nálunk egy kétkeresős család kell, nagyjából a pálya csúcán, fejenként több diplomával, és persze külföldi kiküldetéssel. Itt tart most a „2030-ra utolérjük Ausztriát” projekt. Remekül haladunk: 1980-ban sem álltunk rosszabbul – igaz, talán jobban sem.

A benzin másfélszer annyiba kerül, mint otthon. Az árak itt is kutanként változnak. A legolcsóbb és a legdrágább hely között nagyjából 15 százalék a különbség, ugyanúgy, mint békeidőben nálunk. Emlékeznek még a sorokra az Auchan-kutakon? Na, olyasmi itt nincs. Senkit nem érdekel, hogy mennyibe kerül a benzin. A legtöbb ember nem is tudja. Három, egyébként autóval dolgozni járó ismerős közül, akit megkérdeztem, kettőnek fogalma sem volt. Nem téma, nem tétel a havi költségvetésben. Egyébként körülbelül 10 százalékot még visszkapunk abból az árból, amit a kút számlálója kiír. Az állam ugyanis – most, hogy energiaválság van – visszaadja az áfa nagy részét. Értik? Nem a kutások szerszámával kardoznak a csalánosban, hanem lemondanak az adó egy részéről (amúgy idegenforgalmi adó, üdülőköltség díj vagy más hasonló elvonaás nincs, és az élelmiszereken csak 4 százalék az áfa).

A mobil? Vettünk egy előfizetést, havonta átszámítva 2400 forint, 20 gigabájt internet van benne. „És mennyi beszélgetés?” – kérdeztük az eladót, mire csak legyintett, és valami olyasmit mondott: „Ne foglalkozzatok a beszélgetéssel.” Nem korlátlan, de majdnem: épeszű ember, ha legalább naponta nyolc órát alszik, akkor sem tudja elhasználni, ha minden percet, amikor ébren van, telefonálással tölt. Igaz, itt vagy tíz szolgáltató verseng egymással értünk, és egyik se a kormányé vagy a helyi Mészáros Lőrincé. A tej és a tejtermék ugyanannyi, mint odahaza. A gyümölcs olcsóbb (amit Magyarországon árulnak, az is részben itt terem). A kenyér talán valamivel drágább.

A tenger ingyen van. Ha a szigeteket nem számítjuk, minden állampolgárra mintegy 50 méternyi szabad partszakasz jut. A teljes partvonal szabad, nincsenek magántengerpartok. Nem is voltak soha, és valószínűleg nem is lesznek. A legdrágább szálloda előtt is le lehet menni a vízhez.

Mellékszál: sok a meleg. Ez nem az időjárásról szól, hanem a homofóbia teljes hiányáról. Az ország, mint legutóbb említettem, katolikus (annyira, hogy azt már nehéz lenne fokozni). Egyben azonban toleráns is, ami kétségkívül gyakorol némi vonzerőt az intoleranciának kitett életmódkisebbségekre. Itt láthatóan örülnek nekik – az ő pénzük ugyanannyit ér, mint bárki másé, és errefelé mindenki a vendéglátásból él, közvetve vagy közvetlenül. Lányok kézen fogva. Fiúk kézen fogva. Fiúk lánynak öltözve (és nyilván fordítva is, de az nekem kevésbé tűnik fel). Senki nem foglalkozik velük. Ők sem foglalkoznak másokkal, csak élnek. A tolerancia éltet, és természetes, mint a levegővétel, minden téren. Mondok másik egy példát, aminek semmi köze a szexhez. Vasárnap reggel bementem egy kis templomba a parton. Szinte csak hollandok

voltak, elvértve néhány helyi polgár. Az egyikük szatyrában – jókora rózsaszín szatyor, elfoglalt vagy két helyet a padban – egy kutya ült. A gazdi a mise elején rászólt; a kutya lefeküdt a szatyorban, és a következő egy órában alig néhányszor emelte föl a fejét – leginkább akkor, ha csöngettek (ez többször is megtörténik a szertartás alatt), vagy ha a pap énekelt. De mindenképpen ott volt, és a körülötte ülők/állók látták is, ám rá sem hederítettek. El tudják ezt képzelni odahaza?

Itt senki nem ideges. Soha, semmiért. Vegyük például az alábbi esetet: péntek délután, hosszú sor a pénztárnál, és egy anyuka betol egy babakocsiban egy édes mediterrán csecsemőt. A pénztárosnőnek feltétlenül meg kell néznie: kilép a pénztárból, kiemeli a babát, a feje fölé emeli, rámosolyog, nevet a baba is. A sorban állók is mosolyognak. A pénztárosnő visszamegy a pénztárgép mögé, követi őt az előbb említett anyuka másik gyereke: két-három év körüli kisfiú. „Kérsz egy nyalókát?” A gyerek bólint, nyalókát kap, boldog. A sorban állók mind mosolyognak. Van idejük: ezen a földrészen ők élnek a legtovább, majdnem egy évtizeddel több adatik nekik, mint nekünk.

Az őszerrefelé sokáig tart, és olyasmi, mint amilyen nálunk a nyár volt, amikor még voltak nyarak. Télen a tenger 15 fokosra hűl. A téli napokon nappal a levegő 15-16 fokos, éjjel lemegy akár 10 fokig is. A házakban nincsenek kályhák. Erre tessenek majd gondolni otthon a 18 fokban: tíz- és százmilliók élnek úgy, hogy nyáron melegük van, télen pedig fáznak. Amikor kijöttünk, a nyár legmelegebb napjait éltük éppen, és mégis mindenki, aki már járt erre, azt a tanácsot adta: sapka, sál, nagykabát, meleg papucs, hálószák. Itt nem hívják energiaválságnak; itt ilyen az élet. A házak fala 20-25 centi vastag – esetleg 30, de az már szinte fényűzés –; szigetelés nincs. Nálunk 25 centiméter a falvastagság, mi nem engedhetjük meg magunknak a pazarlást: mielőtt beköszönt a tél, be kell szerezni néhány pár kesztyűt.

Parászka Boróka

Anyám kalapja

Volt valami hetykeség azon a nyáron, amikor anyám sírt vásárolt magának. Akkoriban még sokat járt piacra, mindig megrakott kosarakkal tért haza. Befőzött, nagy hétfégi ebédekkel állt elő. Közben folyamatosan ment a televízió, szólt a rádió. Rotyogott a húsleves, szörcsögve sült a gyümölcsös-habos sütemény a sütőben, közben harsogtak a szózatok az éterben. Úgy tűnt, a marhalábszár habzása a fazékban mégiscsak maradandóbb élmény, mint ezek a folyamatosan ömlő nyilatkozatok, amelyeket anyám olyan állhatatosan követett. Fakanállal a kezében vitatkozott, perlekedett. Nem értettem, hogy miért. Nyugdíjba ment a rendszerváltó generáció sok-sok áldozatot hozó tagjaként, a kilencvenes évek nyűgjeiből, válságaiból, konfliktusaiból hozta magával a gyomorfekélyét, a fejfájását, fogínysorvadást, hajhullást. Végre ott volt, ahol mindig is lenni szeretett volna: egy

falusi domb tetején, jól zárható kertkapu, a kicsi, de otthonos családi ház falai között. Itt rakta tele a spájzot, a hűtőt, dolgozott szünet nélkül tovább az otthonosság- és biztonságérzeten. Miért kellett mindezt felbolygatni ezzel a permanens, már-már rögeszmés hírfogyasztással? Magára zárhatta volna világának a kapuit úgy, hogy utolsó éveire ne engedjen be semmit, csak azt a nyugalmat, amiért tényleg megharcolt, megszenvedett. De ő nem engedett. Úgy tartósította, ízesítette, keverte-kavarta maga körül a békés családi idill ízeit, zamatát, hogy pillanatig sem feledkezett el arról a káoszról, ami a kertkapun kívül van, amiben aktív életét leélte. Figyelt, számonkért, vádolt.

Azon a nyáron, a magyar autokrácia születésének nyarán, a NER alapletételének idején különösen sok gyümölcsöt hozott haza befőttnek, és különösen hangosan hallgatta a híradót. A sírvásárlásról szóló bejelentését akkor tette, amikor Orbán épp Tusnádon vázolta: mi vár ránk a következő sok évben (sok alatt senki sem gondolt egy egész évtizedet vagy még annál is többet). Nem volt semmi szomorú, melodramatikus a sírvásárlásról szóló beszámolóban. Úgy adta elő az új szerzeményt, mintha arról beszélt volna: akciós, ám friss, zaftos marhafartóhoz jutott. Kicsit provokált, kicsit viccelődött is vele, hogy kiment a katolikus pappal a jeddi temetőbe, és ott, a meredek hegyoldalon választotta ki, melyik fenyőfa alól fogja immár örökre pásztázni a világot. Ha majd a föld alól szagolja az ibolyát. Sem a jövőt illetően nem voltak illúziói, sem a halált nem tartotta túl sokra. Az életből annyi számít, amit megértesz belőle, és amit megeszel. A marhahúsleves illata, a sütemény habja és a hordószónokok leleplezése: ez ad elégtételt, ez visz előre. Valami ilyesmit gondolt, de nem mondta, csak főzte, kavarta és hallgatta azt, amit főzni, kavarni kellett, vagy amire muszáj volt figyelni. A sír mellé vett magának egy kalapot is, fonott, könnyű nyári kalapot. Azt majd akasszuk a fejfájára – mondta hunyorogva – mégiscsak egy úrinő hagyja itt ezt a szar világot, amiből csak kivonulni és aminek csak beinteni érdemes.

A kalap éveken át ott hányódott az előszobában. A süteményillat eltűnt, a húsleves olykor még visszaköszönt, de már egyre fakóbban. Nem ő főzte: az agyvérzés után még felépült ugyan, de a kanál már nem úgy állt a kezében, kézzel írt receptes füzetét nehezen lapozta. Visszavonult. Előbb a piacozást hagyta el végleg, aztán már csak a ház elé ült ki, a kertbe ki se nézett. Végül a konyhába sem járt ki. Csak a szobához ragaszkodott és a tévénező kanapéhoz: a hírek továbbra is, rendületlenül szóltak. Akkor is, amikor már alig látta a beszélőt, és inkább csak a szavak dallama jutott el hozzá, mint az értelme. Módszeresen felejtett, gyanús volt, hogy akarattal, célirányosan. Egy valamire emlékezett pontosan: a haragra. Voltak nevek, ügyek, amelyeket elég volt megemlíteni, és ugyanolyan indulattal legyintett. Egyre kevesebb, de egyre élesebb jelzőt ismételtetett. Megvolt a véleménye, és abból jottányit sem engedett akkor sem, amikor már a kezét is nehezen emelte fel, amikor csak fáradsággal tudta tartani a fejét. Nem maradt belőle semmi, csak a harag és a méltóság. Harmincvalahány, talán negyven kiló harag és méltóság – maradhat? Nem.

A nyári forróságban halt meg. Abban az időszakban, amikor – még fénykorában – a legfinomabb süteményeket, a ragyogó befőtteket készítette. A politikai nagyotmondások dandárján. A sírvásárlás évtizedes évfordulóján. A halál nem egyetlen pillanat, nem egyetlen gesztus. Sok-sok évet dolgozott azért, hogy végül ilyen megnyugodva mehessen el. Rendben voltak a fiókjában az oly sokat őrzött bizonylatok, számlák (adósa senkinek ne maradjon). Szekrényében ott lógott kivasalva az úrinő ruha-kabát-kalap (szó ne érje a ház elejét). Arcán elsimultak a vonások. Mindent megértett, mindent elmondott, amit akart. Tüdejéből lassan, módszeresen fújta ki a levegőt: egy-kettő-három, ne maradjon bent semmi.

A fogason ott lógott a kalap, tudtuk a dolgunk: az előre megvásárolt sír fejfájára kell majd akasztanunk. Jeleként annak, hogy anyám itt járt ugyan ezen a világon, de maga mögött hagyta, és megvan róla a véleménye.

A sír azonban nem volt sehol. Hiába lobogtattuk, gyűrogettük a gondosan megőrzött sírvásárlási dokumentumokat, számlát, nyugtát. Nem ismerték el az érvényüket. Anyám a katolikus egyházzal üzletelt, s mint kiderült, az elmúlt évtizedben a temető gazdát cserélt, vagy új szabályok léptek életbe: immár az erdélyi református egyház adhat el a fenyőfák alatt temetkezési jogot. Hiába szóltak hangosan a hírek otthon, erről a cseréről nem értesültünk. És különben is: ki gondolta volna, hogy a kegyeleti jogokat éppúgy adják-veszik, mint a fosókaszilva kilóját a piacon. Pedig ha figyeltünk volna, egyértelművé vált volna, miféle harc megy az egyre befolyásosabbá váló egyházak között. Hogy megnőtt az egyházi ingóságok és ingatlanok értéke. Befektetések, építkezések, területfoglalás – ennek a szele elért hozzánk. Nem sejtettük, hogy a földért folyó harc kiterjed a jeddi temető fenyőfái alá ásott gödrökre is. Fizessük ki még egyszer, immár a református egyháznak is a sírhelyet, ajánlotta készségesen a református pap. Már-már engedtünk volna ennek a szívélyességnek, ha nem visszhangzik vissza a húsleveses fazék fölött, főzés közben oly sokszor perlekedő anyám hangja. Nem adósa ő senkinek – mondaná –, amit kellett, azt ő már kifizette, maga mögött és maga előtt is rendet hagyott. A koporsója fölött alkudozni, a temetés előtti órákban temetőhelyért kuncsorogni nemcsak hogy nem ildomos, de nem is méltó hozzá. Még a végén visszajön, és rendet tesz – ez futott át a fejemen. A készséges református pap, aki golyóstollát pattogtatva taktikusan, kivárva alkudozott, nem sejtette miféle sorsot hív ki maga ellen, miféle síron túli morális szabályokat szeg meg. Vigyük oda eltemetni anyámat, ahol született – javasolta mély megértéssel és együttérzéssel a hangjában. Különös értelmezése ez a sokszor ismételt politikai jelszónak: célunk a szülőföldön megmaradás! Hány egyházi ingatlanon szerepel köszönő nyilatkozat az erdélyi magyarok identitásának megőrzéséért, az erdélyi magyar közösség összetartásáért. Csupa fényes plakett, csupa megelégedés, hogy megtettük magunkért, de főleg megtette a kormány értünk azt, amivel a nemzetnek tartozott. Anyám holtesttét azonban vigyük csak el onnan, ahol fizetni, újra és újra nem vagyunk hajlandók!

A temetés idejét és helyét mit sem sejtve nyilvánosságra hoztuk, mielőtt a temetőt tulajdonló lelkész kegyelettel alkudozni kezdett. Már úton voltak

a koszorúval érkező búcsúzkodók, és még mindig nem tudták a sírásók, hol nyomják a földbe az ásót. Érdemes ám fizetni, az ezeréves magyar állam emlékezetére ültetett fák is vannak ebben a kertben – kecsegtettek újabb ajánlattal. Van itt befektetés, állami támogatás, járuljunk hát mi is hozzá (megint), hogy a nemzeti egyház tovább erősödjék. Hát nem az élőknek és holtaknak a közös érdeke?

Üzletet végül nem kötöttünk: sem az ezeréves magyar állam tiszteletére ültetett fák, sem a magyar állami befektetések, hálálkodó plakettek, sem a szülőföldön való megmaradást népszerűsítő lelkész nem tudott meggyőzni arról, hogy az újabb és újabb megállapodásokat, kifizetéseket nem rúgják ugyanúgy fel, mint a korábbiakat. Hogy nem leselkedik a nemzeti összetartás ígérete mögött, a számla ellenében előírányzott kegyelet helyett valami ordas, minden gátlást nélkülöző haszonlesés.

Temessük anyámat a marosszentgyörgyi faluvégi temetőbe, kaptuk az újabb, immár tényleg jóakarató tanácsot. Tizenöt kilométerre az eredeti helytől. No nem a régi, temetőfallal körülvett, árnyas fákkal beültetett, veretes kriptáknak helyet adó temetőbe ott sem. Nem ott, ahol hasonló számlák és nyugták ellenében nyugszanak a magyar nemzet (katolikus) megbecsült tagjai. Hanem a marosszentgyörgyi faluvégi temetőkertbe, a cigánysoron. Nincsen itt sem temetőfal, sem árnyas fák, sem domboldal. Sík, füves terület, dróttal elkerített parcella, tucatnyi sír. Ki akarna ide temetkezni, ahonnan nem látszik más, csak a kilátástalanság, az utak vége, a dombok közül alig kikecmergő nap? Idős, nehezen szuszogó cigány ember a temetőőr. Temessék csak ide, biztat, nézzük meg, milyen termékeny, jó föld ez: hatalmas csiperkét tart a magasba. A gyér sírok között szedte. Ahol ilyen gomba, ilyen vastag fű terem, ott lehet igazán békében nyugodni.

Győzött a csiperke. A temetésre érkezőket útközben átirányítottuk. A sírásók az utolsó percig sietve dolgoztak. Anyámat, aki halála előtt tíz évvel gondoskodott utolsó útjáról, végső nyughelyéről, kapkodva, sebtében engedték a sírba.

A kalapját pedig otthon felejtettük. Már kajla, foszlott fonott kalap. De van rajta valami makacs, pimasz fény. Ami, úgy tűnik – anyám után végleg itt marad. A haraggal, a daccal és a húslevesek illatának emlékével együtt. Végül úgysem övék a hatalom és az igazság.

Patyomkin-fák

Patyomkin-falváról hallottam, de Patyomkin-fákról nem. Nos, Szerbiában talákoztam velük. Az egyik augusztusi kora reggel hivatali dolgaimat kellett intézennem a városházán. A főtéren és a Szerb Nemzeti Színház környékén a köztisztasági vállalat munkásai éppen akkor takarították el a tegnapi szemetet. Nem lesz könnyű dolguk, állapítom meg, mert az előző nap rengeteg autóbusz szállította Újvidékre a nagygyűlés résztvevőit, amelyen Vučić elnök szónokolt. Csak az volt a gond, hogy a város főterén a nagy kánikulában nem locsolták a facsemetéket, ezért kiszáradtak. A találékony városvezetőség elrendelte, hogy a száraz ágakat frissen kivágott ágakkal rejtsek el. Chaplin-filmbe való jelenet! Feldíszítették a kiszáradt fákat, akár egy karácsonyfát. Újvidék egyedülálló találmánnyal gazdagította a világot: feltalálta a Patyomkin-fákat. Ügyesen megtévesztették az államelnököt, aki azzal a tudattal tért vissza az elnöki palotájába, hogy Újvidéken sikeres az ökológiai politika.

Sajnos nem láthatta a Szerb Nemzeti Színház mellett vagy a Felszabadulás sugárúton senyvedő, kiszáradt fácskákat. De nem ez az egyetlen bizarr dolog a szerbiai politikában. A minap a szlovén államelnök Boris Pahor Belgrádban járt, és a sajtóértekezleten Aleksandar Vučić államelnök bejelentette, hogy Szlovénia azzal sértette meg Szerbia szuverenitását, hogy elismerte a független Koszovót. Erre a vajdasági magyarok között nagy riadalom támadt, hiszen Pahor után Novák Katalinnak, Magyarország köztársasági elnökének a látogatása következett. Mi történik, ha Vučić elnök újra elszólja magát, és kijelenti, hogy Magyarország is megsértette Szerbia szuverenitását, hiszen Magyarország is elismerte Koszovó függetlenségét. Szerencsére Vučić elnök óriási virágcsokorral várta az elnök asszonyt, a találkozó a magyar–szerb barátság jegyében zajlott. Novák Katalin lelkesen dicsérte Szerbiát, ecsetelte a felfelé ívelő gazdasági kapcsolatokat, a Budapest–Belgrád között épülő „kínai vasutat”, majd arra is kitért, hogy hála Vučić elnök jóindulatának a vajdasági magyarok békés, jó körülmények között élnek.

Vučić elnök külön megköszönte, hogy Orbán Viktor erélyesen támogatja Szerbia csatlakozását az EU-ba vezető úton, továbbá arról sem feledkezett meg, hogy Magyarország segítette Szerbiának a gázellátásban. Hála Orbán Viktornak, Szerbia népe nem fog fagyoskodni. Ezt persze a polgárok nem vették túlságosan komolyan, mert pár nappal előbb az elnök bejelentette, hogy sarkkörüi tére számítunk, és fagyoskodni fogunk.

A polgárok a vállukat vonogatják, nem hisznek senkinek, vicceket mesélnek a sarkkörüi térről, amelyben a házastársak összebújnak, ami pedig esetleg a népszaporulatot is növeli. Megismétlődhet a Covid-járvány utáni történet: akkor több baba született Szerbiában. A kereskedők sarkkörüi plédet árulnak. A lakosság kedélyes fatalizmussal tudomásul vette a rosz-

szabbnál rosszabb híreket, mondván, hogy volt rosszabb is. Meg aztán az is igaz, hogy Szerbiában nagy tisztelettel beszélnek Orbán Viktorról, aki az egyik szerbiai közvélemény-kutató adatai szerint Putyin után a legnépszerűbb külföldi politikusnak számít. Ennek adott hangot Porfirije szerb ortodox pátriárka is, aki a Karmelita kolostorban a Szent Száva Érdemrend arany fokozatával tüntette ki Orbán Viktort. „Orbán Viktor egyedülálló államférfi Európában, aki harcol Európa lelkéért, és akinek a szavára más népek, így a szerbek is odafigyelnek”, mondta a pátriárka. A kitüntetés várható volt, miután a magyar kormány megvétózta a Kirill pátriárkát sújtó EU-s embargót, amit a kormánypárti és a jobboldali ellenzéki sajtó lelkesen üdvözölt. Vučić elnök a parlamentben elárulta, hogy Orbán a közeljövőben nagyon rangos szerb állami kitüntetésben részesül. A szélsőjobb figyelmeztette Vučić elnököt, viselkedjen olyan bátran a koszovói politikusokkal való eszmecserében és az EU-tisztvégviselőkkel szemben, mint Orbán Viktor Brüsszellel.

A Szerb Pravoszláv Egyházat viszont nem kell figyelmeztetni. A kormánynál sokkal keményebben lépett fel az Europride betiltása érdekében, mert az rombolja a nemzeti identitást és a keresztény értékeket. Ez maga a gonoszság, közölte a pátriárka. Nagy egyházi jellegű tiltakozó felvonulásokon a tömegek, szentképekkel és Putyin fotójával követelték a keresztény értékek tiszteletét. Hogy világossá tegye, miről van szó, az egyházi hatóság kitüntette Vojislav Šešelj Hágában elítélt háborús bűnöst is. Koszovó ügyében az egyház engesztelhetetlen. Szerbia soha nem mondhat le Koszovóról. A kormány figyel az egyház és a szélsőjobb szavára, megadta magát a szélsőjobbnak, bejelentette, hogy nem képes megvédeni az Europride résztvevőit és betiltotta az Europride sétaútvonalát. Azért is sétálni fogunk, válaszolták az Europride szervezői. A LGBT tagjai kifütyülték Ana Brnabić kormányfőt, aki szintén az LGBT-közösséghez tartozik. Végül sétáltak, de csak 150 métert. A belügyminisztérium szerint ez nem volt séta, hanem egy rendezvényhez vezető út, amit a rendőrség ellenőrzött. Ennyi ellentmondást kevés ország bír elviselni.

Szerencsére Novák Katalin látogatását nem árnyékolta be sem Koszovó elismerése, de a Horthy-szobor országházi leleplezése sem. Viszont az esemény fontos közéleti téma lett, a Horthy-szoborról a parlamentben is vitáztak. Karikatúrák jelentek meg a sajtóban és terjedtek az interneten Vučićről és Orbánról Horthy Miklós társaságában. „*Horthy egyesíti a magyarokat és a szerbeket*” – hirdeti egyik újság kommentárjának a címe. A *Danas* című független napilap arra figyelmeztetett, hogy a két kormány egy húron pendül. A cikk szerint Szerbiában is sorra rehabilitálják a Hitlerrel kollaboráló politikusokat.

Előbb seperjünk a saját házunk táján, aztán ítélkezzünk mások felett, hiszen ugyanez történik Szerbiában is. Ezekben a hetekben a valjevoi bíróság rehabilitálta Dragan Kalabić csetnikvezért, akit Titóék halálra ítélték. A szerb nacionalisták szerint a szerb parlamentben is fel kell avatni a Hitlerrel kollaboráló Draža Mihailović szobrát. Nem lenne szentségtörés, hiszen a szerbiai parlament már évekkal ezelőtt antifasisztáknak nevezte

a csetnikeket. Kiderül, hogy létezik vörös és fekete antifasizmus. Az Európa-párti szerbek, akik a kilencvenes években a szerb nacionalistákkal szemben mintegy védőhálót képeztek a vajdasági magyarok előtt, becsapottnak érzik magukat a Horthy-szobor felavatása miatt. Attól tartok, barátokat veszünk el. A Horthy-szobor leleplezése napján egy hallgató betelefonált az újvidéki rádió stúdiójába és emlékeztetett arra, hogy Horthy idejében hozták meg az első európai zsidótörvényt. Vagy négy ismerősöm telefonon érdeklődött, igaz-e a hír, vagy csak egy magyarelles *fake news*? Ők eddig helyeselték, hogy az újvidéki magyarelles atrocitások ártatlan áldozatainak szobrot emeljenek, de miután a magyar parlamentben Horthy-szobrot avattak, meggondolják, esetleg ők is beállnak a tiltakozók közé. Próbálok őket meggyőzni, hogy a rossz döntésre nem ez a jó válasz. Akkor mi lenne a helyes, hallom a kérdést.

A tanulság könnyen levonható: a budapesti párháborúk következményeit a határon túli magyarok viselik el. Rendszerint az ő hátukon csattan az ostor. 1941 előtt Magyarországon esküdöztek, hogy nem, nem soha, de a tömegsírokba nem ők, hanem az ártatlan vajdasági magyarok kerültek. Pesten a Mi Hazánk Mozgalom Horthy-szobrot avat, mire a Vajdaságban egyre nagyobb visszhangra talál a vélekedés, hogy meg kell akadályozni a 44/45-ös magyarelles retorziók ártatlan áldozatainak szentelt újvidéki emlékmű felavatását. Kezdetben csak egy újvidéki antifasiszta civil szervezet tiltakozott, mert kiderítette, hogy az ártatlan áldozatok között akadnak háborús bűnösök. A Horthy-szobor leleplezése után még vagy tizenöt szervezet csatlakozott hozzá, úgyhogy a polgárok sorra írták alá az emlékmű avatása elleni petíciót, köztük azok is, akiknek a Horthy-szobor leleplezése előtt ilyesmi meg sem fordult a fejében.

88

A helyzetet bonyolítja, hogy a Vajdasági Magyar Szövetség nem adott pontos választ arra a kérdésre, hogy tényleg akadnak-e háborús bűnösök az emlékművön feltüntetendő személyek között. Az is igaz viszont, hogy a rehabilitációs perekben nagyon nehéz bizonyítani a felmenők ártatlanságát. Tanúk nincsenek, a végrehajtók ismeretlenek, a dokumentumok semmit sem részleteznek, a feljelentők nagyon gyakran névtelenek. Az elítélteknek nem volt védőügyvédjük, a tárgyalások nem voltak *fairek*. Hogyan bizonyítsa be az utód a rehabilitációs perekben hetven év után, hogy a felmenője ártatlan volt? A perek legtöbbször kilátástalanok, kivételesen nagy szerencse kell ahhoz, hogy bárkit rehabilitáljanak. Legfeljebb az segítene, hogy kimondják, a perek lefolyása nem volt *fair*, ugyanis ezt alkalmazták a Hitlerrel kollaboráló csetnikvezérek esetében is. Nem is értem, hogy a VMSZ és a Fidesz annak idején miért fogadta el az esélytelen perekről szóló rossz törvényt. Külön fájdalmas, hogy a háborús bűnösöként elítélt személyek vagyont elkobozták, nem csak azt, amelyhez (esetleg) 1941–44 között jutottak, hanem azt is, amit a nagyapjuktól vagy az apjuktól örököltek.

Nem kétlem, hogy az emlékmű ügye hivatalosan elsimul. A kormánypárti többségű újvidéki képviselőház a magyar–szerb barátság érdekében nem fog engedni a petíció aláírónak. Az emlékművet felavatják, de világos beszéd híján tartós konfrontáció tárgya lesz.